

Новини книговидання "Влада і суспільство в Україні"

Нещодавно вийшла у світ унікальна монографія "Влада і суспільство в Україні" (К.: НАН України, Інститут історії України, 2013). В історичних нарисах, авторами яких є провідні науковці академічного Інституту історії України, проаналізовано відносини, що склалися на різних етапах між українським народом і державною владою. Авторський колектив (доктор іст. наук., професор *В. Верстюк*, доктор іст. наук, професор *В. Горбачев*, доктор іст. наук, професор *С. Кульчицький*, канд. іст. наук *О. Русіна*, академік НАН України *В. Смолій*, член-кореспондент НАН України *О. Толочко*, доктор іст. наук *В. Шандра*) узагальнив досвід взаємодії суспільства, що складалося з різних соціальних верств, з державним апаратом, керованим з одного центру. Такий досвід може виявитися корисним для сучасної України.

Подаємо тут з дозволу відповідального редактора монографії академіка НАН України *В.А. Смолія* його передмову до цього видання.

На сьогодні важко переоцінити актуальність дослідження проблеми взаєморозуміння влади і суспільства, пошуку можливостей посилення діалогу між ними. Принаймні з кінця 1980-х років в Україні відбувалися інтенсивні та неоднозначні процеси реформатування як суспільства, так і самої влади, що супроводжувалися створенням нового державного апарату. Більше того, демократична політична система як така передбачає постійне переосмислення "стиків ліній" суспільства та влади, вироблення, точніше, вдосконалення соціальних інститутів з метою корекції та гармонізації владних стосунків. Підкреслимо, що під "гармонізацією" у даному випадку маємо на увазі безперервний процес, а не певний кінцевий стан. Визначну роль при цьому мають відігравати наукові дослідження проблем, що стосуються владно-суспільної динаміки.

Безперечно, вказана тематика є надзвичайно складною.

По-перше, вона багатопланова та міждисциплінарна за своєю суттю. Для її адекватного висвітлення необхідно об'єднати зусилля представників наукових дисциплін усього гуманітарного циклу — соціологів, політологів, економістів, філософів тощо. Крім того, конче потрібні екскурси в природничі науки (наприклад, ті, що досліджують взаємовідносини людини та природи). Це відповідає сучасним тенденціям формування так званої "превенційної гуманітаристики".¹

По-друге, вивчення взаємовідносин влади та суспільства актуалізує низку методологічних проблем. Адже простір соціуму просякнутий владними відносинами і, водночас, влада є похідною від суспільства. Відповідно, їх механічне, штучне розділення приводить до формування викривленої картини

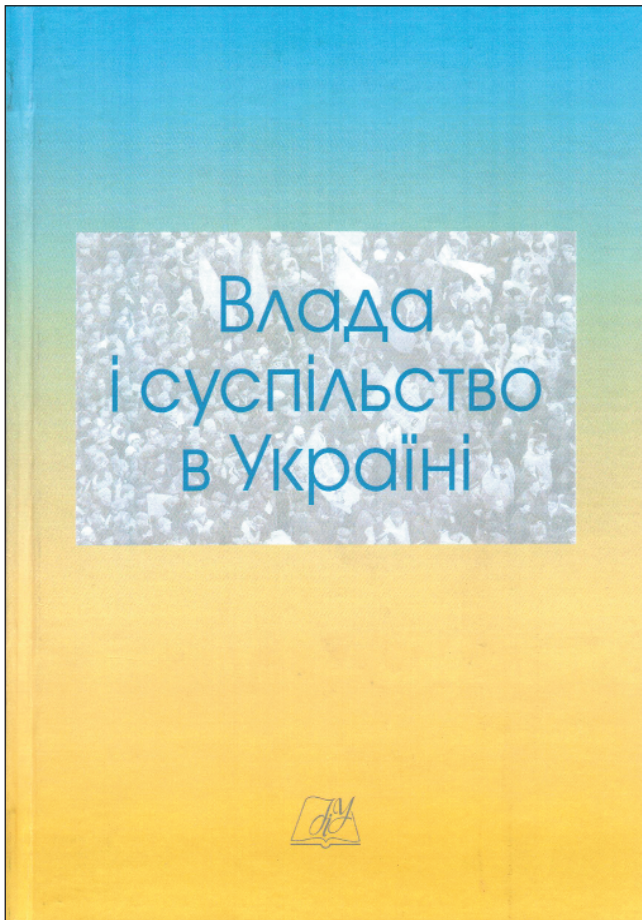
взаємодії та вироблення недієздатних рекомендацій. Відомий французький інтелектуал *М. Фуко* писав про владу: "Не вистачить ані Маркса, ані Фрейда, щоб допомогти нам пізнати цю настільки загадкову річ, одночасно видиму та невидиму, присутню та приховану, інвестовану всюди, яку ми називаємо владою. Ні теорія держави, ні традиційний аналіз державних апаратів не вичерпують поля дії і здійснення влади. Перед нами велике невідоме: хто здійснює владу? І де вона здійснюється?... Аналогічним чином необхідно було б узнати, до яких меж, через які передавальні механізми і у яких, часто найнікчемних інстанціях ієрархії, контролю, надзору, заборони і примусу здійснюється влада... І, власне кажучи, ніхто не є її власником, але тим не менш вона здійснюється завжди в певному напрямку, коли деякі знаходяться по один бік, а інші? по другий, і ми не знаємо, у кого вона є, але ми знаємо, у кого її немає".²

По-третє, владно-суспільна динаміка є сферою, де відчувається значний негативний вплив побутових стереотипів, застарілих соціологічних конструкцій, ідеологічних міфів. У подоланні цієї проблеми визначну роль має відіграти історична наука. За виразом британського дослідника *Д. Тоша*, історична наука має відкликатися на "заклик сучасності" і "воскресити ті аспекти минулого, які можуть більше нам розповісти саме зараз". При цьому, на його думку, саме історики "мають необхідну кваліфікацію, щоб надати суспільству достеменну історичну перспективу і уберегти його від шкідливої дії історичних міфів. Якщо професійно підготовлені історики не виконують цих функцій, з'являться необгрунтовані інтерпретації, створені іншими, менш інформованими і більш упередженими людьми".³

¹ *Ева Доманська* так описує вказану тенденцію: "...Коли ми задаємо собі сьогодні питання: якої гуманітаристики ми потребуємо, можна відповісти, що ми потребуємо такого типу пізнання, що має survival value, тобто слугує охороні та продовженню виду\ів" (*Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. — К.: Ніка-Центр, 2012. — С. 167).

² *Фуко Мишель.* Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью. — М.: Практик, 2002. — С. 73, 74.

³ *Тош Д.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. — М.: Изд. "Весь Мир", 2000. — С. 53.

Зазначимо, що українська історична наука вже має серйозні напрацювання у галузі дослідження взаємовідносин влади та суспільства. Водночас ці студії часто проводилися на базі певних історіографічних традицій: з певною мірою спрощення можна стверджувати, що вказана тема розглядалася переважно через призму настанов державницької або народницької наукових шкіл. Відповідно, в рамках першого напрямку, виходячи з філософсько-історичних, ідеологічних і політичних уподобань, перевага надавалася державним інституціям та владним елітам, а їхній вплив (чи його відсутність) гіперболізувався. Тоді як в народницькій історіографії (а також марксистсько-ленінській), навпаки, головним діячем історії вважалося суспільство чи його певні верстви, а еліти змальовувалися переважно у негативному світлі.

Гострота дискусій між прихильниками державницької та народницької концепцій на сьогодні зменшилася, однак методологічні проблеми так і залишилися далекими від свого вирішення. Більше того, дотримання принципів вказаних історіографічних традицій досі спричиняє дискусії щодо можливості створення національного історичного нарративу. Логіка тут була така: оскільки українські землі тривалий час перебували під владою різних держав, то необхідно описувати минуле з наднаціональної точки зору. Частково можна погодитися, що відсутність безперервної державницької традиції ускладнює застосування у якості основного предмета націо-

нального історіописання тяглість влади, як це має місце, наприклад, у західноєвропейських чи російській історіографіях. Незаперечним також є і той факт, що українське суспільство, маючи інтенсивні міжетнічні контакти, набуло різноманітного історичного досвіду, який не можна підігнати під єдину абстрактну, логічно несуперечну схему.

Водночас, здається, що теза про неможливість формування національного історичного нарративу занижує дослідницький потенціал української історії та намагається уникнути, а не вирішити вказані методологічні проблеми. У нинішній епістемологічній ситуації варто переформатувати основний предмет історичних досліджень. Зокрема, перемістити дослідницький фокус з влади (як це робили "державники") та суспільства (як це робили "народники") на їхні взаємовідносини та зв'язки. Адже владні відносини мали власний темпоритм та, що головне, власну інерцію, і тим самим заповнювали прогалини у розривах державницької традиції та продовжували зберігати єдність української спільноти навіть тоді, коли вона перебувала під владою різних держав.

Крім того, з історичної точки зору (особливо, в контексті українського минулого), не завжди слід ставити знак рівності між державою, державним апаратом та, власне, владою. Звідси, особливу увагу варто приділяти не тільки розривам соціального поля у вигляді народних протестних виступів або геополітичних зрушень, але й періодам "затишшя", коли взаємовідносини соціуму та владних еліт набували звичайного, рутинного характеру, адже саме тоді механізми влади проявлялися у "чистому вигляді".

Вказаний принцип був закладений в основу підготовки цих історичних нарисів. Вони охоплюють історичний період від початків формування державного апарату Київської Русі і до розпаду СРСР. Для деяких історичних епох джерельна база є обмеженою або деформованою, що суттєво ускладнювало дослідникам завдання утримувати пізнавальний фокус на діалозі влади та суспільства. Однак застосування нових підходів дозволило зафіксувати та описати погляди та цінності різних поколінь наших предків у контексті їхніх відносин із владою. При цьому авторський колектив нарисів намагався подати фактографічний історичний матеріал взаємовідносин соціуму та влади з максимальним врахуванням їх багатовимірності та плинності, не втрачаючи за анонімними структурами та механізмами влади основний предмет дослідження — Людину.

Слодіваємося, що отриманий нами результат дасть можливість вдумливому читачеві сформувати новий, незашорений погляд як на історію, так і на сучасний стан владних відносин в Україні. ■

Валерій Смолій
доктор істор. наук,
академік НАН України,
директор
Інституту історії НАН України